

VOL. 5. N° 10
UNA INTRODUCCIÓ A «ELS ESPAIS SOCIALS
RURALS COM A OBJECTE DE REFLEXIONS,
INTERVENCIONS I DISPUTES»

Coord. **Elisa Cragolino**
Universidad Nacional de Córdoba, Argentina
(elisacragolino@gmail.com)

El present monogràfic es proposa discutir sobre les reconfiguracions materials, polítiques, socials, culturals i simbòliques dels espais rurals actuals, en el marc de les tendències homogeneïtzants del capital i les polítiques neoliberals.

La nostra intenció ha sigut convocar investigadors de diferents disciplines des de les quals es discuteixen les visions que dicotomitzen la vida social dels camps, la cosifiquen i essencialitzen i mostren, en canvi, les múltiples relacions socials que lliguen camp i ciutat.

Reprenem en aquest sentit la pregunta que en els nostres anys inicials de formació realitzaven l'antropòleg argentí Hugo Ratier i la nostra mestra Maria Rosa Neufeld, quan ens plantejaven que camp i ciutat no constitueixen entitats clarament delimitades, contraposades i excloents i ens convidaven a indagar sobre quant del que és urbà està present en la vida rural i viceversa. «Quantes ruralitats coneixen?». Insistien: «El rural ha de ser explicat». Ens interpel·laven perquè advertirem que es tracta de realitats històriques canviants, tant en si mateixes com en les seves interrelacions. Poden semblar òbvies aquestes afirmacions però recollim aquesta apel·lació a explicar sempre social i històricament la manera en què es configuren complexament les vides rurals i no considerar el que hi trobem com a simples rèmores o anticipacions del futur.

Els treballs que aquí es reuneixen, permeten, justament, discutir amb visions ahistòriques i essencialitzadores, i mostren la complexitat de processos

que poc tenen a veure amb versions que encara es multipliquen. Ens referim d'una banda a aquelles carregades de cert fatalisme demogràfic, social i cultural, que assumeix la desaparició dels poblats rurals com a part d'un inevitable desenvolupament evolucionista, sense qüestionar el perquè i que ignoren els moviments existents, les formes de producció materials i simbòliques que es redefeixen, les resistències, reapropiacions i reconfiguració identitària de la gent del camp. Els treballs que presentem també discuteixen amb les visions romàntiques i esperançadores que proposen la volta al camp, a la natura, a una vida benigna, reparadora, que invisibilitza les relacions de poder i l'exploació dels treballadors rurals (amb o sense terra), que semblen diluir-se en el paisatge.

El magnífic treball de Raymond Williams (2001) *El camp i la ciutat* torna tot el temps sobre el contrast retòric entre la vida de la ciutat i del camp que es remunta a la literatura grega i la llatina però que travessa tota la història cultural fins als temps contemporanis. Adverteix com Marx i Engels van ser els primers que van plantejar que la ciutat moderna era una conseqüència social i física del capitalisme. I aquí apareix la preocupació fonamental que enllaça tot el llibre: com el capitalisme va transformar la seva societat, la britànica, i de quina manera es van redefinir les relacions entre aquests dos espais. Assenyala com les dicotomies en què s'assenten es trenquen en observar que les dues realitats estan vinculades a una història comuna, de manera que un i altre s'impacten mútuament. Sosté així que el «capitalisme, com a mode de producció, és el procés bàsic de la major part del que coneixem com la història del camp i la ciutat» (Williams, 2001: 371) i afegeix que la ficció camp-ciutat va ser part de les construccions hegemòniques que van ocultar les relacions de subordinació a l'interior i entre els dos espais.

Els treballs que es reuneixen a la secció Àgora segueixen amb més o menys grau d'explicitació, aquesta línia d'argumentació: no és possible comprendre els processos que són objecte d'estudi sinó recorrent a perspectives relacionals i històriques i aquestes remetent a les condicions de la reestructuració capitalista. Fan referència a processos de territorialització que impliquen la dominació econòmica-política i construccions d'hegemonies i que generen resistències i apropiacions que involucren dimensions simbòlic-culturals. Suposen recreacions tant de les ruralitats com de les urbanitats i són resultat

del desplegament, per part del capital, d'una racionalitat productiva que instaura territorialitats excloents i posa en risc la vida de les poblacions a través d'intervencions *ecocides*. Aquestes es construeixen de la mà de polítiques neoliberals que tenen les seves especificitats en els diferents països llatinoamericans però que han implicat, entre altres coses, l'expulsió de les seves terres de famílies i comunitats, la vulneració de drets i l'abandonament per part de les estructures estatals de les activitats productives, educatives, de salut, etc. En el cas de Mèxic aquests processos es reforcen amb la legalització de la privatització a la propietat col·lectiva de la terra —es legalitza la possibilitat de vendre a particulars les propietats col·lectives, que ja era una pràctica comuna—, i l'obertura de la frontera als mercats i capitals, sobretot nord-americans, a través de les disposicions del Tractat de Lliure Comerç per a Amèrica del Nord, el qual augmenta la sortida de centenars de milers de treballadors en edat productiva, que són forçats a abandonar els seus territoris, modificant els patrons de consum i reproducció de les comunitats rurals.

El monogràfic reuneix treballs d'investigadors mexicans i argentins, majoritàriament antropòlegs. Les configuracions sociohistòriques i l'àmplia presència de pobles originaris en el cas de Mèxic singularitzen les preocupacions i ajuden a discutir les visions dicotòmiques que, com assenyala Czarny, van ser constitutives del desenvolupament disciplinar en marcar l'anàlisi del món indígena —des inicis del segle xx— com camperols i, a través d'això, com cultures arrelades en el rural. En els estudis referits a l'Argentina les indagacions remetent a l'anàlisi de les conseqüències derivades de l'expansió del model dels agronegocis, el corriment de la frontera agrària, la supressió de formes no capitalistes de producció i l'expulsió de camperols, *chacareros* i altres actors socials dels territoris rurals. Mostren la conflictivitat resultant i la presència d'una multiplicitat d'actors que a través de diferents estratègies disputen els territoris, els seus recursos i institucions i construeixen narratives sobre la ruralitat, el lloc del camp en el desenvolupament; els vincles entre els espais rurals i els urbans.

L'article «Insurgències rururbanes. Els pobles originaris davant els megaprojectes de la Ciutat de Mèxic», d'Omar Arach, Diego Linares i Luis Hocsman, amb el qual s'inicia el monogràfic, presenta resultats d'investigacions sobre les lluites de pobles originaris de la Ciutat de Mèxic davant

megaprojectes d'infraestructura i desenvolupament. El relleu empíric i la documentació emergent mostren la particularitat de «l'avanç de la taca urbana» (que inclou terres comunals i comunitàries dedicades a la producció agropecuària, àrees naturals protegides, zones patrimonials arqueològiques, entre d'altres). Es refereixen a les resistències que denominen «rururbanes», davant els megaprojectes vinculats al Pla General de Desenvolupament Urbà i a la nova constitució de la Ciutat Autònoma de Mèxic. Relleven les diferents línies d'expansió del capital cap a diferents punts cardinals, mostrant les resistències emergents, per finalment proposar que a través dels moviments dels pobles no només es destorben, amb més o menys èxit, els processos d'acumulació de capital, sinó que es qüestionen dicotomies i jerarquitzacions fundacionals de la modernitat (entre elles camp-ciutat, natura-cultura, endarreriment-progrés, racionalitat-irracionalitat), conflictes i processos que ajuden a imaginar altres configuracions polítiques possibles en un context de crisi civilitzatòria i deteriorament ambiental global. Els autors reconeixen que les «insurgències rururbanes» analitzades mostren formes d'intervenció política molt actualitzades, amb un destre maneig dels recursos legals i institucionals disponibles, en un context polític advers, on les polítiques públiques vénen cada vegada més condicionades (quan no directament dictades) per les «regles del mercat».

A aquesta qüestió es refereix precisament Itzam Pineda en el seu treball «El nou aeroport i la defensa del territori a Atenco-Texcoco, Mèxic», on posa el focus en un dels casos de resistència esmentat en l'article anterior. Avança i complementa el primer treball en analitzar els usos polítics i resguards socials de les pràctiques culturals vinculant-los als processos sociohistòrics que protagonitzen els pobles en la defensa del seu territori. El context d'aquesta anàlisi és el treball antropològic d'acompanyament al procés legal dels pobles d'Atenco-Texcoco, que s'oposen a la construcció del Nou Aeroport de la Ciutat de Mèxic. Els habitants, pertanyents a comunitats d'ascendència *nahua* esgrimeixen, primer en l'àmbit legal i després en altres espais polítics i socials, el llegat de la seva cultura com a instrument de lluita. A través d'una aproximació etnohistòrica a la regió i una anàlisi en la llarga durada, constata que aquesta no és la primera vegada que el fenomen ocorre i és per això que proposa estudiar els moments històrics en què la particularitat cultural i una forma de concebre i organitzar el seu entorn han estat emprats pels

pobles d'aquesta regió en la defensa territorial. Adverteix també que han existit moments en què la seva identitat ètnica ha estat protegida pels mateixos pobles com una estratègia de territorialitat i continuïtat comunitària. L'article recorre després els passos seguits per les comunitats agrupades en el Front de Pobles en Defensa de la Terra (FPDT), la sort obtinguda en les seves demandes, la repressió, la presó i la mort de molts dels dirigents d'aquesta lluita. També es refereix a les dificultats per aconseguir un acompanyament acadèmic que donés raó de la seva pertinença ètnica i dels seus drets a conservar un territori que abasta 10.000 hectàrees, gran part d'elles de propietat comunal, i posar fre a un projecte que implica també, fer desaparèixer l'últim romanent del llac de Texcoco.

En el moment d'escriure aquestes línies i després de l'assumpció d'un nou president al país s'ha aconseguit realitzar la consulta als pobles que estableix l'article 2on de la Constitució Mexicana i el Conveni 169 OIT sobre pobles indígenes, i una majoria s'ha manifestat contrari a la continuïtat del megaprojecte. Una victòria perquè anteposa el dret que els pobles decideixin sobre el desenvolupament en els seus territoris als interessos del capital, però a més com assenyala Pineda perquè s'adverteix a l'interior d'aquests pobles una maduració de l'experiència sobre l'ús estratègic de la seva identitat indígena i d'instruments legals que protegeixen els seus drets. Identitats que no poden ser substancialitzades ni lligades exclusivament a estàtics espais rurals.

El tercer treball, «Joves rurals, entre la crisi de la reproducció social i la migració internacional. El cas de l'orient de Morelos, Mèxic», de Nashelly Ocampo Figueroa, suposa una altra mirada sobre el procés de l'acumulació del capital a Mèxic i les relacions entre espais urbans i rurals a partir de l'anàlisi de la migració de joves rurals *morelenses* que s'estableixen en ciutats nord-americanes. Anàlisi en el qual convergeixen «dades dures» brindades per les estadístiques, amb acostaments que reconeixen els complexos processos de subjectivació de les noves generacions. Recorre per a això a estratègies de recerca-intervenció que inclouen el treball amb grups de joves on les experiències migratòries (més o menys reeixides o fracassades) haurien ocupat un lloc central en les seves vides i les de les seves famílies i comunitats.

L'autora presenta una caracterització dels «joves», posant èmfasi en que constitueixen el nucli de les forces productives procreatives i que per tant

ocupen un lloc central en la reproducció social, familiar i comunitària, per aturar-se després en les condicions de subordinació dels joves rurals que no fa més que créixer quan l'únic camí és la migració internacional, majoritàriament clandestina i amb venda de força de treball en condicions de sobreexplotació. Aquests processos impliquen complexes reconfiguracions, ja que d'una banda van a organitzar les dinàmiques locals de vida i treball a les comunitats d'origen, modificant les maneres de producció lligats a la terra. Alhora que incideixen en la construcció d'un model de subjecte social jove a les comunitats rurals, lligat també a la major escolaritat i presència de mitjans de comunicació, que han contribuït a la transformació de les identitats locals i una homogeneïtzació a través de disposicions «consumistes» que no semblen distingir la pertinença urbana i la rural i els col·loca en situacions de clara fragilitat material i emocional.

També amb referència a Mèxic, el monogràfic inclou el treball de Gabriela Czarny «Joventuts indígenes: entre les marques ètnic-rurals i noves adscripcions urbanes a la Universitat». Presenta resultats d'investigacions realitzades «sobre i amb joves indígenes» en la Llicenciatura en Educació Indígena (LEI) - Universitat Pedagògica Nacional (UPN), Ajusco, a la Ciutat de Mèxic.

S'ocupa de les tensions i concepcions que operen com dicotomies en el debat de polítiques públiques per a indígenes en l'educació superior, i adverteix la continuïtat en l'ús de categories dicotòmiques que s'adscriuen als joves indígenes per ser rurals o urbans, i les derivacions en termes d'essencialismes a la qual cosa això condueix. Inclou narratives de joventuts indígenes, que mostren un escenari polifacètic, que remet a les vivències i experiència de joventuts més enllà dels marcatges ètnics.

En una breu, però interessant, revisió l'autora reconeix les principals posicions conceptuals que van marcar l'anàlisi del món indígena —des dels inicis del segle xx— com camperols i, a través d'això, com cultures arrelades en el rural. Destaca l'existència de visions sobre les comunitats indígenes com a unitats tancades, autosuficients, compactes culturalment, que més endavant les investigacions empíriques van poder discutir. Aquestes mostraran a més la presència indígena a les ciutats i la multiplicitat de situacions i processos culturals i identitaris. Czarny analitza després les polítiques d'acció afirmativa de base ètnica, en particular la creació de la LEI i s'atura en les maneres en què

les marques del rural i l'urbà juguen de diferent manera entre les joventuts indígenes per afrontar la vida escolar urbana, al mateix temps que els permet reconèixer-se com a membres de pobles originaris.

Pel que fa als treballs sobre Argentina, Sofia Ambrogi presenta «Els teixits reticulars: aliances i solidaritats empresarials en la territorialització del model d'agronegocis (Còrdova, Argentina)». Proposa que aquest model requereix de configuracions reticulars entre accions estatals, intervencions des de les empreses i associacions tècniques de l'agro i les comunitats. Es pregunta com es construeix legitimitat social del model d'agronegocis en centres urbans i ciutats de Còrdova, Argentina, des de les intervencions empresarials i una associació tècnica de l'agro. Per intentar algunes respostes a aquesta qüestió s'aturarà en l'anàlisi dels projectes i accions solidàries desenvolupats per actors empresarials de l'agro, des dels quals apunten a construir narratives sobre la ruralitat, el desenvolupament productiu, la sostenibilitat i la responsabilitat social. Seguint aquesta línia d'argumentació és que realitza una recuperació crítica d'un marc conceptual, el neextractivisme, perquè sol posar massa èmfasi en les conflictivitats i tensions socials, més que en els consensos i legitimitats que produeix el model d'agronegocis i això és precisament el que l'autora intentarà respondre. Entre altres qüestions li interessa atendre els debats que tensionen la mirada sobre les ciutats com a territoris «marginals» a l'hora de pensar la ruralitat i les transformacions territorials plantejades pel model d'agronegocis. En aquest sentit planteja que cal explorar les dimensions ideològiques (no únicament productives) que assumeixen les pràctiques empresarials en contextos urbans, i que es tradueixen a llarg termini en una aspiració hegemònica tant dins del sector, com també cap a la «comunitat» (és a dir, sectors i institucions no agràries).

L'article de Marina Espoturno «Polítiques públiques i quotidianitat rural-urbana. Una aproximació socio-antropològica a les concepcions de plans i programes agropecuaris (Santa Fe, Argentina)» es proposa analitzar una de les polítiques públiques existents a l'Argentina que es desenvolupa en experiències locals en una ciutat del sud de la província de Santa Fe: el programa Canvi Rural II (INTA-Ministeri de Agroindústria). Es tracta d'un enclavament rellevant del model sojer que concentra bona part de les empreses transnacionals vinculades a la producció, comercialització i transformació

de *commodities*; on existeixen institucions tècniques agropecuàries, educatives agrotècniques i empreses de entrades, i allà es focalitzarà en les experiències de dos grups de productors. Farà una anàlisi de la lletra d'aquesta política pública amb la intenció d'identificar les concepcions sobre els subjectes rurals que hi participen, i a partir dels registres de camp generats en entrevistes i observacions, donarà compte de les experiències concretes a la localitat estudiada.

El desafiament que assumeix és comprendre d'una forma relacional el que succeeix respecte a identitats, pràctiques productives i sentits sobre les polítiques públiques posades en joc entre les lògiques de govern i la dels subjectes. Adverteix que l'hegemonia que ha construït el model de l'agronegoci no és absoluta, sinó un procés disputat, en tant que subjectivitats i altres formes de dur a terme o pensar la producció agropecuària segueixen persistent, apropiant-se i reformulant aquestes polítiques.

Amb l'article de Macarena Romero Acuña ens vam traslladar a un altre paisatge. Des de la zona nucli de la producció agrícola i de l'agro-negoci pampeà, passem a una illa del riu Parana Medi i a una gran ciutat, Rosario, que compta amb un port que és estratègic per a l'exportació de cereals i àmbit de provisió de bens de producció i serveis. Ens referim a l'article «Ciutat, ruralitat illenca i polítiques públiques. Experiències formatives dels joves en el Delta del Paraná (Rosario, Argentina)». L'autora abordarà les relacions entre la ciutat esmentada i el context illenc, prestant atenció a les polítiques d'urbanització, per considerar que penetren la quotidianitat illenca transformant les relacions laborals de les famílies de pescadors i incidint en els processos d'escolarització dels joves, en el seu pas de l'escola primària a l'escola secundària. Aquestes experiències formatives condensen processos a escala de la vida quotidiana dels joves que involucren el treball ja siga en l'illa o la ciutat, les dinàmiques d'organització familiar, els processos associatius de la cooperativa de pescadors, etc. Juntament amb altres processos relacionats a escales més generals, on entren en joc la dimensió de les polítiques públiques, com l'obligatorietat establerta per al nivell mitjà, que no implica, però, l'existència d'una escola a la mateixa illa, sumat a les modificacions ambientals producte en part d'obres d'infraestructura generades al riu, canvis de circuits de pesca que es tradueixen en limitacions laborals per als pescadors o la pri-

vatització de llocs d'amarratges a la costa que permeten embarcar i desembarcar a la ciutat, així com l'increment del turisme en aquesta zona d'illes.

Finalment, el treball de Verónica Hendel «Arrels en l'aire. Espais socials rurals i mobilitats en la regió pampeana *bonaerense* contemporània», que tanca aquesta secció monogràfica intentant respondre a la pregunta que havíem formulat al *Call for papers* sobre alguns dels modes en què es produeix i reproduïx socialment la vida i es construeixen quotidianitats en els diferents territoris. En aquest cas, en l'àmbit rural pampeà de Buenos Aires de l'Argentina, en el marc de les tendències homogeneïtzants contemporànies del capital i les polítiques neoliberals. Maneres que, segons l'autora, incideixen sobre els espais socials rurals, transformant-los, resignificant-los i construint nous diàlegs entre l'urbà i el rural. L'article reprèn desenvolupaments d'una tesi doctoral que va tenir inicialment com a focus una escola rural tècnica d'alternança, el Centre Educatiu per a la Producció d'un districte de la província de Buenos Aires però que a partir d'aquest vincle es va obrir a un conjunt divers i heterogeni d'institucions i actors socials locals (des de la Societat Rural de districte fins als petits productors esdevinguts treballadors rurals precaritzats o propietaris de cases de cap de setmana).

El que el treball teòric i empíric li va permetre a l'autora va ser el reconeixement d'un permanent «anar i venir», que contrasta amb la imatge estereotipada de la immobilitat de la vida rural. Aquesta mobilitat, apareix lligada a la noció de «nova ruralitat» que fa referència a la manca d'estabilitat laboral, la necessitat d'abandonar el lloc on viuen i en la impossibilitat dels joves de projectar-se en aquest lloc. Al que després suma el terme «nòmada», nocions que donarien compte del desarrelament, de la migració al poble i a la ciutat, de recerca de millors condicions d'ocupació, de les conseqüències que han tingut les transformacions que van caracteritzar a l'agro pampeà durant les últimes dècades, de treball per contracte, d'instabilitat i de ruptura d'una certa configuració i experiència dels espais socials rurals que unia el lloc de treball i el lloc de vida.

